

«GEMİCİLİK»

CENGİZ ORHONLU

Burada bahis konusu olan, denizlerde dolaşan gemilerde çalışan kimseleri kasteden bir meslek terimi değildir. Bu, gene su ile ilgili olmakla beraber, nehir ve ırmakların köprü inşasına elverişli olmayan tehlikeli ve yaygın yerlerinde kayık ile geçişi temin eden kimselere aid bir terimdir. Vesikalardaki kullanım şekline göre öyle anlaşılıyor ki XVI. yüz yılda bile nehir ve denizlerdeki vâsıtalar için aynı terim, «gemi» kullanılmakta idi. Halbuki kayık kelimesinin daha evvelde mevcut olduğu ve kullanıldığı bilinmektedir. Bu kelime Kıvamî'nin eserinde¹ zikredilmektedir. Her halde kayık kelimesi sonradan nehirlerde kullanılan vâsıtanın adı olarak «gemi»nin yerini almıştır. Bu hususta tedkik ettiğimiz konuya aid vesikalarda, XIX. yüz yıldan itibaren kayık kelimesinin kullanılmağa başlandığı müşahede edilmiştir. Şüphesiz her iki kelimenin gerek etimoloji ve gerekse mânâ bakımından geçirdiği gelişmeyi tedkik etmek dilcilere aid bir mesâidir. Bildiğimize göre araştırma yaptığımız gemicilik konusunda şimdiye kadar hiç bir araştırma yapılmamıştır. Daha evvel bu meseleye, yakınlarda yayınladığımız bir eserde işaret ederek mahiyetini belirtmeğe çalışmıştık².

Osmanlı cemiyetinde halk vergi bakımından râiyyet ve askerî diye ikiye ayrılmakta idi. Askerî denen kısımlar, râiyyet resimlerini ödemekten muaf tutulurlardı. Bu muafiyetleri, onları reâyadan ayırd eden bir vasıf olmuştur. Tımarlı sipahiler, devlet erkânı, kapıkulu gibi zümreler ü m e r â, kadılar, medrese talebeleri ve mezunları il m î y e isimleri altında askerî denen zümre nizâmına dâhil idiler. Bunların akrabaları ve kulları dahi, genel olarak, aynı zümreden addedilmekte idiler. Görev almadıkları zamanda bu durumlarını muhafaza etmişlerdir. Fakat iş ve kazanç hayatına atıldıkları zaman üzerlerindeki 'askerîlik'

¹ "top gemileri ve at gemileri ve kayıklar..." *Fetihnâme-i Saltan Mehmed*, hazırlayan Franz Babinger, İstanbul 1955, s. 155, str. 4. Bu bilgiyi haber veren sayın Asistan Dr. Mertol Tulum'a teşekkür ederim.

² *Osmanlı imparatorluğunun Derbend teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 38, not 29.

sıfatları kalkmakta ve râiyyet rusûmuna tâbi olmakta idiler. Râiyyet rusûmu denen şey çift resmi, caba, bennak ve avârızdan ibaretti³. Re-ayâdan, yani halkdan, her hangi bir şahıs pâdişahdan berat almak sureti ile “askerî” zümresine girebilirdi. İşte Osmanlı devleti'nin kuruluş devirlerinde, bir takım insanlar ve topluluklar, askerlik hizmeti ile görevlendirilmek sureti ile râiyyet rusûmundan muaf tutulmuşlardır. Fakat zamanla bazı askerî hizmetlerin mevcudiyet sebepleri ortadan kalkmış olduğundan bunları yapan kimseler reaya zümresi içine alınmışlardır. Meselâ XVI. yüz yılda voynuk, yaya, müsellemler, tatar, canbaz gibi zümreler, onları ifa edenler üzerlerindeki vergi muafiyeti kaldırılmak sureti ile reaya olmuşlardır⁴. Bunların dışında Osmanlı cemiyyetinde, madenci, küreci, tuzcu, ortakçı gibi devlet kontrolünde üretim yapan zümreler ile derbendçi, köprücü⁵, su yolcu⁶, menzilci, iskele hizmeti gibi amme hizmeti gören geri hizmeti ile görevli zümreler de vardır. Bunlar, yolların bakımı, tamiri ve emniyeti, köprülerin bakım ve onarımı, iskân noktalarına giden su yollarının bakımı ve onarımı, posta ve haberleşme işinin teşkilâtı gibi işleri yapmakta idiler. Bu kabilden bir hizmet de nehirlerde karşıdan karşıya geçişi temin etmek için nehirlerde gemi (kayık) işletmektir. Osmanlı vesikalarında gemicilik diye ifade edilen hizmet şekli “derbend âdeti” diye tavsif edilen vergi nizamına tabi idi⁷. Fakat vesikalarda bu hizmete tabi hizmet şekilleri arasında gemi hizmeti zikredilmemektedir. Bu da, onun her yerde olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır.

Osmanlı devletinde nehirlerden geçişin üç şekilde temin edildiği görülmektedir. a)devrin ileri gelenleri tarafından vakfedilmiş kayıklar vasıtası ile halkın parasız olarak geçirilmesi, b)Bazı yerlerde sancakbeyi ve diğer memurlar için bir nevi gelir temin eden halkı para ile geçirme, c)Fırat ve Tuna gibi büyük nehirlerde hükümetin tesis ettiği ve çoğunlukla askerî gaye için kullanılan nehir donanmaları ki «ince donanma» diye isimlendirilebilir⁸. Şüphesiz, bunlara, sahil şehirlerinin

³ Saraya mensup olan şahinci, çakırcı, doğancı, korucu, avcı, atçeken, yağcı gibi gruplar da raiyyet rusumundan muaf tutulmuşlardı.

⁴ Bu mesele için bk. Halil İnalcık, *Osmanlılar'da raiyyet rûsûma*, *Belle-ten*, c. XXIII (Ankara 1949), s. 595-597.

⁵ İlerde 'Köprücülük' hakkında da bir araştırma yayınlıyacağız.

⁶ Bunun için bk. Cengiz Orhonlu, *XVI. yüz yılda Su yolculuk müessesesi*, I. Güney-doğu Avrupa ve Balkan tetkikleri kongresi zabıtları, Sofya 1966.

⁷ *Derbend teşkilâtı*, s. 34, 41.

⁸ Tuna üzerindeki donanmaya ince donanma denmekle beraber, nehirlerde serbest hareket edebilmeleri için denize nisbetle gemiler daha ince ve nârin yapıldıklarından

kıyıları arasında gidiş gelişi temin eden, kayık işletme hususları dahil değildir; konu ile ilgili olmasına rağmen buralardaki işletme zihniyeti başkadır⁹. Bize öyle geliyor ki üç grupta gördüğümüz nehirlerdeki geçişin birinci ve ikincisi arasında yakınlık vardır. Daha doğrusu, Osmanlı devletinin kuruluş sıralarında, yalnız birinci tipe rastlanmakta olup, zamanla devlet bir imparatorluk şekline doğru geliştikçe, vakıf olan gemi ile nehirleri geçirme işi, trafiğin sıklaşması sebebi ile, bazı şahıslar için bir para kazanma vasıtası şekline sokulmuştur.

Bir hizmet olarak gemicilik Altın-orada alanında da bulunmaktadır. Posta yolları üzerine rastlayan ve köprü bulunmayan geçit yerlerinde muayyen sal ve kayık ile geçişi temin eden gemiciler mevcut idi¹⁰. Osmanlı devletinde gemicilik hizmetinin başlatıldığı tarih kat'î değil ise de, zamanı bellidir. Bu, XIV. yüz yılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Muafiyet sistemine dayanan bu hizmet, muafiyetin tesis edilmesi ile hemen başlamamıştır¹¹. Vakıf şeklinde tesis edilmiş bir gemi hizmeti Orhan Bey zamanına kadar gitmektedir. Bu, Kocaeli sancağının Gebze nahiyesinde bulunan vakfedilmiş olan gemileri işleten gemiciler köyüne aiddir. Bu vakıf, Orhan Bey tarafından kurulmuştur¹². Eldeki vesikalara göre gemi hizmetinin bulunduğu yerler Tunca, Arda, Ergene, Meriç sularının birleştiği yerde, Yenice-i Karasu üzerinde, Ogustin nehri-nin Tuna nehrine karıştığı yerde, Gebze'de Dil-iskelesi'nde ve Sakarya nehri üzerinde görülmektedir. Dikkat edilirse buraları kara trafiğinin sık olduğu yerlerde olup, bu hizmet sayesinde can, mal ve zaman kaybının önlenmesini temin edilmekte idi. Ayrıca Tuna gibi büyük nehirlerde hükümet tarafından geçiş için özel olarak yaptırılmış geçit gemileri mevcut idi. 2 Eylül 1567 tarihli hükümden öğrenildiğine göre¹³ yapıla-

Fırat'dakilere de pekâlâ aynı terimi kullanmak mümkündür. Dicle ve Fırat'taki nakliyat mes'elesi için bk. Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, *Osmanlı nehir nakliyatı hakkında araştırmalar, Dicle ve Fırat nehirlerinde nakliyat*, Tarih Dergisi, nr. 17-18 (İstanbul 1968), s. 77-102.

⁹ Meselâ, imparatorluğun başkenti olan İstanbul'un deniz nakliyatı mes'elesi girift olmakla beraber bir nizama sahip idi. Bunun için bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Türkleri devrinde İstanbul'da kayıkçılık ve kayık işletmeciliği*, Tarih Dergisi, nr. 21 (İstanbul 1966), s. 109-134.

¹⁰ Abdullah oğlu Hasan, *Timür Kutluğ yarlığı*, Türkiyat Mecmuası, III (İstanbul 1935), s. 214; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul 1940, s. 66, 73.

¹¹ Muafiyetin başlangıcı için bk. *Derbend teşkilâtı*, s. 14, 17, 18 vd.

¹² Dil iskelesinde işliyen gemiler ve gemiciler için 5 çiftlik yer vakfolunmuştu. Bunlar, Gemiciler köyü sınırları içinde olup, çiftlikler gemi reisleri ile köy imamının tasarruflarına tahsis edilmişti (Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi-Nâfıa kısmı, nr. 635).

¹³ Başbakanlık Arşivi, *Maliye defterleri* (MAD), nr. 2775, s. 321.

lacak askerî harekât için Ösek ve Varadin'de onar aded geçit gemisi inşa ettirmesi Semendre sancak beyinden istenmiştir. Şüphesiz, bu geçit gemileri harp maksadları dışında sivil halkın ihtiyacı içinde kullanılmakta idi. Bazı nehirlerde ise, para mukabili yapılan geçişler vardı. Meselâ 1540 tarihli Bozulus kanunnâmesine¹⁴ göre, Murad suyu üzerinden, gemi ile geçirilen insan ve hayvandan para alınmakta idi; geliri sancakbeyine ait olan bu geçiş parası, gemi ile geçmiyenlerden alınmazdı. Balkanlar'da Morova, Drina nehirlerinden gemi ile her türlü nakliyat bir esasa bağlanmıştı¹⁵. Bu şekilde olmamakla beraber bazı köyler ve şahıslar vergiden muaf tutulmak şartı ile nehirlerde halkı parasız geçirmek görevini yüklenmişlerdir.

Gemicilik hizmeti, önemli yolların gelip dayandığı, nehirlerin yaygın ve köprü inşasına müsaide olmadığı tehlikeli geçit yerlerinde tesis edilmekte idi. Bu hususta Yıldırım Bâyezid'in (1389-1402) Dimetoka ile Ergene arasındaki Meriç geçidine yaptığı kayık vakfı tipik bir örnek teşkil eder. Prangı adlı nehir geçitinde hizmet edecek olan vakıf kayık, hükümdarın verdiği berat ile, bu hizmete tayin edilmiş bir kimsenin tasarrufuna verilmişti; onun maiyetinde daha başka kimseler de olup bunlar oraya yakın köylere mensup kişilerdi. İşte bütün bu kimseler kanun adamı tarafından gemici olarak tanımlanmışlardı¹⁶. Prangı geçitinde hizmet eden kimseler Saruhan, Sülemiş ve Sofular (?) Mehmedi köyleri mensupları idiler. Sülemiş köyü gemicilere vakfedilmişti. Sofular Mehmedi köyüne aid tapu kaydına "Meriç suyunda Prangı nam karye" mukabelesinde gemicilik eder diye ifade edilmiştir. Berat sahibi olarak gemicilik yapanlar 10 kişi idi. Onlardan sonra çocukları beratsız olarak gemicilik yapıyorlardı¹⁷. Sülemiş köyü halkı da Meriç üzerinde

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı imparatorluğunda zirâi ekonominin hukûki ve mâlî esasları*, *Kanunlar*, I, İstanbul 1943, s. 141.

¹⁵ Gemi ile geçen atlıdan at başma bir akça, 2 yaya 1 akça, ber arabadan tekerlek başına 1 akça ve her fıçıdan dörder akça, at yükünden 2 akça, 2 koyundan 1 akça, 4 kuzudan 1 akça, her domuzdan 1 akça alınması ieab ediyordu. Geçen atlı 3 gün içinde gelirse ondan tekrar para alınmaz. Morova suyundan ve sancakbeyine hâsıl kaydolunmuş olan göllerden, dalyandan hisse olunan balıkların yarısı ve sipahilere kaydolmuş göllerden alınan balıktan öşür alınır (*Kanunnâme-i Âl-i Osman*, nşr. Mehmed Ârif, İstanbul 1329, s. 25).

¹⁶ 24 Ağustos 1566 tarihli hükme göre, o yıllarda gemi reisi olan Ferhad, maiyetinde olan diğer kimselerin üzerlerine düşen hizmeti yapmadıklarını bu yüzden gemi hizmetinin aksadığını şikâyet yollu arz etmişti (Dimetoka ve Ergene kadılarına hüküm: MAD, nr. 2775, s. 235).

¹⁷ Başbakanlık arşivi, Edirne tapu defteri, nr. 77, s. 242-244; M. T a y y i p G ö k b i l g i n , *Edirne ve Paşa livası*, İstanbul 1952, s. 181-182, not 38.

bulunan Sülemiş-burnu'nda, Meriç üzerinde karşıya geçen geçit gemisine yardım ederlerdi¹⁸. Ivraça (Vraca) kazasında, Niğbolu, Sofya ve Filib'e'ye giden ana cadde üzerindeki yola rastlayan nehir, coşup geçit vermediği için Yutiprot (Ljutibrod) diğer ismi ile Furtına köyü halkından 60 hâne muafiyetle "derbend âdeti üzerine"¹⁹ deftere kaydedilerek, hem o geçiti beklemek hem de nehrin taşkın zamanlarında halkı gemi ile karşıdan karşıya geçirmekte idiler²⁰. Hizmetin yapıldığı geçit, Ogustin nehrinin Tuna'ya karıştığı yerde olup, iki nehrin birleşmesi yaz ve kış geçit vermez bir durum yaratmakta idi²¹. Selânik eyâletine bağlı olan Serfiçe kazasında bulunan Kara-Ferye nâhiyesinde cereyan eden, İnce-Karasu üzerinde bulunan geçitlerden geçmek için, iki aded gemi vakfedilmişti²². Bu şekilde olmamakla beraber İstanbul'da Büyükçekmece'de de geçit gemileri mevcut idi. Bu geçit gemilerinin bakım ve onarımı İstanbul harc-ı hassa emîni tarafından yapılmakta idi²³.

Vilâyet defterinde gemicî olarak kaydedilmiş olan ve ömrü boyunca bu işi yapan kimse vefat ederse, yerini oğlu alırdı; ancak buna güvenilir kimselerin şehâdet etmesi icab etmektedir. Meselâ Dimetoka ile Ergene arasında olan Prangı geçidinin beratlı gemicilerinden Mehmed oğlu Şah Bali vefat edince, onun oğlu olan Tur Ali, babasının yerine geçebilmesi için, babasının meslekdaşları olan Ali oğlu Mustafa ile Abdullah oğlu Sefer'in kendisinin (Tur Ali), Şah Bali'nin sahih oğlu olduğuna şehâdet etmeleri icab etmişti; bu şehâdetten sonra babasının yeri oğluna verilmiş ve bu hususda bir berat da alınmıştır²⁴. Fakat bazı hallerden dolayı, gemicilerin oğulları, ihmal sebebi ile beratsız olarak gemicilik hizmetini yapmakta idiler; her ne sebep ile ise mahallî idarecilerin yıllarca bunu kontrol etmedikleri ortaya çıkmaktadır. Prangı geçidinde gemicilik yapan gemicî 10 adet olup, onlardan sonra 6 kişi olan oğulları beratsız olarak gemicilik yapmışlardır²⁵.

¹⁸ *Edirne Tapu defteri*, nr. 77, s. 418. Adı geçen köy 28 hâne ve 14 bekârdan ibaret idi; *Firecik Tapu defteri*, nr. 138, s. 19.

¹⁹ Derbend adeti, birer kile buğday, bir kile arpa, hıristiyan olanlardan on ikişer akçe ispençe (MAD, nr. 2775, s. 1676; derbend âdeti için bk. *Osmanlı imparatorluğunda derbend teşkilâtı*, s. 41, 47, 48 v. d).

²⁰ MAD, nr. 2775, s. 1676.

²¹ MAD, nr. 8456, s. 53.

²² Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 169.

²³ Bunların tamir, gerekli malzemesi ve tahsisâtı Galata mahzeninden temin edilmekte idi (MAD, nr. 2775, s. 248; ayrıca bk. *Osmanlı Türkleri deorinde İstanbul'da kayıkcılık ve kayık işletmeciliği*, s. 110-111, 115 v. d).

²⁴ 7 Safer 975 tarihli (MAD, nr. 275 s. 255).

²⁵ *Edirne Tapu defteri*, nr. 77, s. 243.

Bunlar, Bâyezid II. devrinden itibaren beratlarını yenilemeden XVI. yüz yıl ikinci yarısına kadar gemicilik yapmışlardır²⁶; bu durum zikredilen zamanda yapılmış olan tahrir sonucunda meydana çıkmıştır. Gemicilerin bulunduğu köy. onlardan kinâye, «Gemici» diye adlandırılmaktadır. Meselâ Dimetoka kazasında bulunan Firecik nahiyesinde, bu şekilde bir «Gemici» diye anılan köy var idi ki, Meriç üzerinden geçişi temin ediyordu. Bu yüzden, tu gemicilerin oturduğu köyün asıl ismi kullanılmayarak, onların meşgaleleri, köyleri için isim olarak yazılmıştır. Bu durum bir bölgede gemicilik hizmeti ile görevlendirilmiş halkın üç dört köye mensup olması sebebi ile bir karışıklık doğurmaktadır. Firecik nahiyesine tâbi olan Gemici köyü hukukî bakımdan bir takım değişiklikler geçirmiştir. İlk te'sisi vakıf şeklinde olan köy halkı Meriç'te gemi işletirlerdi, Gemici köyünde, İshak oğlu Ali, bilinen ilk gemi reisi idi²⁷; Mehmed II. zamanında da köy toprakları, vakıflıktan çıkarılıp timara verildi. II. Bâyezid zamanında Ali oğlu Ramazan gemi işletmeğe mültezim olduğundan köyde tekrar vakıf usûlü tatbika başlanmış ve bu hususda bir hüküm dahi verilmiştir. O zamanda gemi işletme hakkı Ramazan'a, atası ve dedesi gibi mutasarrıf olmak karşılığında bütün avâızdan muaf olması şartı ile 1467/68 (Hicri 872) de kayıt düşülmüştür. Sonra Divan-ı humâyuna gelip hizmetten âciziz diye şikâyet ettiklerinden, 18 nefer için verilen hükümde, ayrıca şu şekilde bir kayıt düşülmüştür: Gemiciler, vakıf olan araziden ekip, biçmeleri için kendilerine ayrılmış olan mezraayı ekdiklerinde, bunun için onlardan oşür ve resim alınmadığı gibi, buldukları köyün avâızma da katılmayacaklardı. Fakat, hizmet gördükleri gemiyi yenilemek icab ettiği takdirde yenileyip, tamir icab ettiği zaman tamir edip, gelen giden yolculara geçitte hizmet edip kimseye oşür ve rüsum vermeyeceklerdi. Bu gemiciler, başka yerde toprak sahibi iseler onun vergisini kanunda yazılı olan kadar vereceklerdi. İşte 21 hâne ve 3 bekârdan ibaret Gemici köyünün XVI. yüz yıl sonlarına kadar geçirdiği gelişim bundan ibaret idi²⁸. Adı geçen gemi vakfını ilk kimin tesis eylediği de XVI. yüz yıla aid vesikalarda değişik şekilde ifade edilmektedir. Tedkik edilmiş olan Ahkâm ve Tapu defterlerinde Yıldırım Bâyezid vakfı olduğu kaydedildiği halde²⁹, XVIII. yüzyıla aid bir vesika da³⁰ "Sultan

²⁶ Bayramlı oğlu Mustafa, Mustafa Gulam-ı İbrahim, Mustafa oğlu Şah Murad III. devrinde beratsız kayıkcılık yapıyorlardı (Tayyib Gökbilgin, aynı eser, s. 182, not 38).

²⁷ Firecik Tapu defteri, nr. 138, s. 41.

²⁸ Edirne Tapu defteri, nr. 77, s. 456.

²⁹ Aynı defter, s. 242; Tapu defteri, nr. 138, s. 19; MAD, nr. 2775, s. 255.

Murad-ı Atık" vakfı olduğu kayıtlıdır. Bu, şüphesiz, mevcut beratların her hükümdar tarafından yenilenmesi ameliyesinden dolayı, eldeki eski beratın kaybolmuş olmasından, ve elde Yıldırım Bâyezid zamanında verilmiş olan beratın kalmasından ileri gelmiştir. Kasdedilen hükümdar Murad II.'dir. Bunun, *Tapu defterinde* kayıtlı olmaması şüpheli bir durum yaratmaktadır. Bu köyün isminin Gemicî diye geçmesine rağmen, burasının diğer isminin Sülemiş köyü olduğu anlaşılıyor. Buradaki gemilerin tahsisatı için gemicilere Ak (İne Gazi) ile Flori ırmakları arasında bulunan Ak ve İne Gazi mezraası tahsis edilmişti. Buna karşılık geçirdikleri yolcular-
dan hiç bir ücret almayacaklardı³⁰. Yukarıda zikredilmiş olan Gemicî veya Sülemiş köyünde gemicilik yapanların, sonraki nesillerinin, bu işle uğraşmadıkları ve XVIII. yüzyılda bu işle uğraşanların değiştiği görülmektedir. Dikkat edilmesi lâzım gelen husus, XVI. yüzyılda bunlardan avâriz alınmamasının vilâyet defterinde kaydedilmiş olmasıdır. Gemicilik hizmeti yapan Saruhanlı köyü de başka yerlerden gelen ve avâriza kayıtlı kimse yok iken, verilmiş muafiyet nizâmına aykırı olarak, 6 avârizhâne bedeli istenmişti; bunun üzerine, Saruhanlı köyünün itirazı ile 1576 yılında durum anlaşılarak tashih edilmiştir³². XVIII. yüzyılda Sülemiş köyü halkı avârizhânedeki muaf oldukları halde, yazmış oldukları istidalarında, daha başka vergileri vermemek için, buna râzı bir tutum takınmışlardır. 27 Haziran 1702 de verilmiş olan bir kayıt suretinde ve daha sonra bunun 28 Ocak 1733 ve 19 Nisan 1741 tarihlerindeki tekidlerinde, 5 avârizhâne meselesi tabii bir vergi olarak tahakkuk ettirilmiştir. Gemicilere nezâret etme işi, gene bu devirde, Mustafa b. Receb, Ahmed Lağımçı adlı şahıslara sırası ile geçmiştir. Sonuncu şahsın vefatından sonra, Lağımçıbaşı Mahmud ve Başdefterdar Âtîf Mustafa Efendi'nin ilâmı ile, 4 Mart 1740 da bu işte maharet sahibi olan Mehmed adlı kimseye verilmiştir. Fakat bu şahıs buna dair berat almamıştır; buna aid işlemin tamamlanması 23 Nisan 1740 tarihini taşır³³. Bu gemicilere nezaret eden kimse, kanunen reis tayin edilmiş demektir³⁴. Burada en önemli olan husus, vakıf olan geminin idaresi ve bakımı idi. Gemicilik yaptıklarından dolayı, gemicilik yapanlara tahsis edilmiş olan vakıf toprakları, ekip biçmekte, fakat kendilerinden avâriz,

³⁰ Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 14.

³¹ Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 14; Meriç suyundaki gemiye hizmet eden Ramazan bin Durmuş, İpsala'ya tabi Resül çiftliğini tasarruf ediyordu (*Tapu defteri*, nr. 138, s. 50).

³² MAD, nr. 7534, s. 989.

³³ Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 14.

³⁴ Ferhad adlı zat, Prangı geçidindeki gemi hizmetine berât-ı humâyun ile reis tayin edilmişti (MAD, nr. 2775, s. 235).

tekâlif-i örfiye alınmamakta idi; karşılığında geminin işletilmesinden, icab ettiği zaman hertürlü tamir ve yenilemeyi yapmaktan sorumlu idiler; aynı zamanda geçirdikleri yolculardan geçiş parası almamakta idiler⁸⁵. 1840 yılında Firecik vâridat defterinden öğrenildiğine göre, Enez memlihası mülhâkatındaki gemi hizmetinde olan köyler şunlardı: Kaldırkoz, Sarıhanlı, Mahramlı (Marhamlı), Yahşi bey (Başibey), Gemici, Başmakçı, Vakf-ı sagır, Boyalık⁸⁶. Gebze'de İzmit körfezini geçmek için en müsaid yer olan Dil iskelesinde, Orhan Gazi'nin aynı şekilde vakfı olduğu yukarıda kaydedilmişti. Burası da XVIII. yüzyılda bir takım değişikliklere uğramıştı. Artık, padişaha aid olan korudaki, Dil-iskelesi denen gemiciler köyü civarında bulunan At-iskelesi, aynı hükümdarın tesis ettiği vakfa aiddi. Burası XVIII. yüzyılda Hassa bostancı hasekileri ortası'nın vakfı olmuştu. Hattâ, sonraları bazı dâvâlara da konu teşkil etmişti. Civarda bulunan 5 aded mensuh timar sahibi olan Mehmed Sipahi adlı kimse, adı geçen iskelenin dahi kendi timarına dahil olduğu iddiasında bulunmuştu. Mahkemede bu durum bertaraf edilmişti. Aynı zamanda, vakfın evvelki durumu da ortaya çıkmış bulunuyordu. 1660/61 (Hicrî 1071) yılında düşülmüş olan bir kayda göre, gemi vakfına aid 5 çiftlik olup, bunlar gemi reislerine ve köy imamına gelir olarak kaydedilmişti. O zamandan sonra, bir müddet, vakıf, harab bir durumda kalmıştı; aynı tarihte burası, Mehmed Şaban adlı kimseye 3.000 akçe kılıç timarı olarak verildi⁸⁷. Evliya Çelebi buradan kayık ile geçtiği gibi, gemicilerle ilgili bir de anekdot anlatmaktadır⁸⁸.

Kara-Ferye civarında bulunan İnce-Karasu'daki gemi işletmeciliği XIX. yüzyılda şekil değiştirmiştir. Bu su da işletilen 2 kayığın⁸⁹ -sonradan 3

⁸⁵ *Edirne Tapa defteri*, nr. 77, s. 456.

⁸⁶ Kâmil Kepeeî tasnifi, nr. 5882, s. 2-4. Bu geçid kayığının 1256 Mart başından aynı yılın Zilhicce ayının 15 ine kadar hasılatı 27. 644 kuruş 25 para idi (*aynı defter*, s. 6). Bu Gemici köyü, Batı Trakya'da, halen mevcuttur.

⁸⁷ Bu zattan sonra timar olarak, Haydar Ali 20 Zilhicce 1088 de, daha sonra Ali oğlu Mehmed 1143 hierî yılında buraları tasarruf ettiler (Cevdet tasnifi-Nâfiya kısmı, nr. 635).

⁸⁸ Orhan Gazi devrinde bir derviş karşıya geçmek için kayıkçılara müracaat eder; fakat onlardan müsbet cevap alamaz; bunun üzerine eteğine toprak doldurarak denize doğru yürür, yürüdükçe denize toprak serper; toprak serptiği anda deniz kara olur; bu şekilde geminin arkasından gider; bunu gören gemiciler, boğazı doldurup ekmeklerine mani olmaması için ona yalvarırlar; Derviş 12.000 adım denizi doldurup kara yaptıktan sonra gemiye, biner karşıya geçtikten sonra da derhal vefat eder; Gebzede Dil iskelesi civarında "Dil Baba dede" namile medfûndur (*Segahatnâme*, İstanbul 1314, e. II, s. 66).

⁸⁹ Gemi kelimesi yerine nehirde kayık'ın kullanılması, elimizdeki vesikalara göre, XIX. yüzyılda olmuştur. Buna misal olarak İnce Karasu'daki kayıklar zikredilebilir.

olmuştur-, tamir ve bakım masrafları Kara-Ferye mukataası gelirinden karşılanmakta idi. Bunun sarfı Kara-Ferye voyvodalarının⁴⁰ selâhiyeti içinde idi. Esasen kayıklar para karşılığı insanları istedikleri yere geçirdikleri için, adı geçen mukataaya bir gelir de temin ediyordu. İlgili vesikada geçen "sefineler îrâd-ı mukâtaadan olmak hasebile" ibâresi XIX. yüzyılda imparatorluk içindeki bu kabil gemi - daha doğrusu kayık - işletmesinin devlet kontrolüne alınmağa başlandığını gösteriyor. Çoğu zaman harab olan kayıkların tamiri bir mesele olmaktadır. Gene, adı geçen yerde olan 3 aded kayığın tamiri için lüzum gösterildiği halde, 1807 yılını takiben tayin edilmiş olan voyvodaların birbirini takiben vefat etmiş olmalarından, onarım işi çok gecikmişti. 1809 yılında onarım tahsisatı ayrıldığı halde, mahsubu ancak iki yıl sonra yapılmıştı⁴¹. Bu kayıklar hakkında XIX. yüzyıl ortalarında daha belirli bilgi mevcuttur. 8 Mart 1851 tarihli vesikadan öğrenildiğine göre, adı geçen nehir geçidinde, 3 kayık köhne ve artık kullanılmaz durumda idi⁴². Bir kaç kere tamir edilmelerine rağmen, artık tamir kabul edecek durumdan çoktan çıkmışlardı. Halkın artan şikâyeti karşısında, şimdilik 2 tane yeni kayık inşasına lüzum hasıl olmuştu. Bunun için Serfiçe kaza meclisi tarafından karar verilip, bir bilirkişi tarafından da keşfi yaptırılarak, kayıkların, 5210 kuruşa mal olacağı öğrenilmişti. Bu husustaki mufassal inşa listesi ile kaza meclisinin mazbatası, İstanbul'a aksettirmek üzere buranın bağlı olduğu Rumeli eyâleti'ne arzedilmiştir⁴³. Rumeli eyâlet meclisi de yıllık muayyen miktar bedel ile maktu- en ihale olunan, bu kayık hususu için lüzumu halinde, Emval sandığından sarfedilmek sureti ile yapılmasına karar verilerek, bu karar İstanbul'a arzedilmişti. Nihayet bu hususda, gene para bulunamamış olacak ki bunu tamir ve inşasını tekeffül eden bir kimseye, kayıkları kendi hesabına işletme şeklinde ihâle edilmesi ve mukavele yapılmasına da 16 ocak 1851 de kararlaştırıldı. Kayık geçidi işi bir evvelki yıla mahsuben 5.000 kuruş bedel ile Manastırlı Salih Ağa ile Mustafa Ağa'lara yukarıda belirtildiği gibi verilmişti. Fakat onlarla yapılan mukavelede

⁴⁰ Has topraklarında bir nevi mâliye memurudur; bunlar has topraklarını aid olduğu şahıs hesabına tasarruf ederlerdi. XVI., özellikle XVIII. yüzyılda önemli bir müessese durumunda olan voyvodalık hakkında mufassal bir araştırma yapmaktayız.

⁴¹ Cevdet tasnifi-Bahriye kısmı, nr. 8331.

⁴² 13 Rebiülevvel 1265 tarihli ve daha evvel tarihli bir vesikaya göre (Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 1972); bundan, mes'elenin iki yıl önce görüşüldüğü, fakat bir esasa bağlanamadığı anlaşılıyor.

⁴³ Cevdet tasnifi-Nâfia, nr. 169; aynı vesikanın diğer bir kopyasında (Cevdet taanifi-Nâfia kısmı, nr. 1896) 7.188,5 kuruş masrafla vücuda geleceği tahmin edilmekte idi.

kayıkların tamir ve inşâ edileceğine dair bir kayıd görülmediğinden, bu iş 8 Mart 1851 de hâlâ halledilmemiş bir durumda kalmıştı⁴⁴.

Vesikalar

1

Sebeb-i tahrîr yazıla ki

Hâliya Ergene kadısı kapuma arz gönderüp bundan akdem merhûm ve mağfûrneh Sultan Yıldırım Bâyezid Han tabe serahu Dimetoka ile Ergene kazası mâbeyninde vâki' olan Meriç suyu üzerinde Prangi geçidinde vakf eyledüğü gemilere hükm-i şerîf ile gemici olan Şah Bâli bin Mehmed fevt olup işbu Tur Ali müteveffâ-i mezbûrun sulbu oğlu idüğüne gemicilerden Mustafa bin Ali ve Sefer bin Abdullah nam kimesneler şehâdet edicek taleb ile tevcih olunup berât-ı şerîf rioasına 'arz olundu deyü bildirmiş imdi mezkûr Tur Ali'yi merhûm babası Şah Bâli'nin yerine gemici ta'yîn edüp bu berât-ı humâyûnu verdim ve buyurdum ki varup mahall-i mezbûrda olan vakf gemilere gemici olup olıgelen 'âdet ve kanun üzere gemicilik hizmetin edâ ede mâdâm ki kusûru ve yaramazlığı olmaya mukaddemâ mezkûr babası hizmeti mukâbelesinde ne vechile olıgelmiş ise bu dahi kanun üzere ol vechile ola kimesne mâni' ve müzahim olmaya şöyle bileler, tahriren fi 7. Safer sene 973.

(MAD. nr. 2775, s. 255)

2

Vakf-ı

Gemici İshak oğlu Ali defter-i 'atîk'de şöyle kayd olunmuş ki selâtin-i mâziyeden ahkâm-ı şerife verilüp vakfiyet üzere tasarruf olunup gemi işletirmüş badehu merhum ve mağfûr Sultan Mehmed zamanında tîmara verilmiş badehû merhûm ve mağfûr Sultan Bâyezid Han tabe serahu mezkûr Ali'nin oğlu Ramazan gemi işletmeğe mültezim olduğu sebebden gerü vakfiyetin mukarrer dutup hükm-i şerîfi erzâni kılmış mezkûr müselleme yerine atası dedesi gibi mutasarrıf ola mezkûru ve oğullarını ve hemsâyelerini kimesne üşendirmeyüp cemî' 'avârızdan mu'af ve müselleme olalar on hânesi hizmet edüp hizmetleri mukâbelesinde mu'af ve müselleme olup ma'dası 'avârıza gire deyu badehu sene isna ve tis'in ve semanemîe zamanı evâhırında mezkûrlar der-ı devlete varup hizmet-

⁴⁴ Bu sebeble hazinece sarfını temin için Nâfia nezâretinden emir yazılması istendi (Cevdet tasnifi—Nâfia kısmı, nr. 160).

den 'âciziz deyu teşekki etdüklerinde 18 nefer esâmisile hükm-i şerîfde kayd olunup şöyle iltizam etmişler sâbika gemici için vakf olan mezra'ı tasarruf edüp ol yerde ekdüklerinden 'öşür ve resm alınmayup bunlar, dahı uvârıza katılmayup mezkûr gemi tecdîd olunmalu olıcak tecdîd edüp ve meremmet olunmalu olıcak meremmet edüp ve gelen giden yolculara geçütde hidmet edüp kimesneye öşür ve rüsûm vermiyeler amma şöyle ki kendü yerlerinden gayri yerde zıra'at ederlerse 'âdet ve kanun üzere 'öşürlerin ve rüsûmların verüp cemi' 'avârizdan mu'af ve müsellemler olalar deyu

Karye-i Gemici vakf-ı mezkûr

hâne neferen 21 mücerred 3

(Edirne Tapu defteri nr. 77, s. 456)

3

İvraca kadısına hüküm yazıla ki

Hâliya taht-ı kazana tâbî^c Furtına nâm-ı diğêr Yuti prot (Ljuti Brod) nam karye ahalisi keferesi cânibinden Petro ve Nikola nam zimmîler dergâh-ı mu'allâma gelüp mezbûr karyemiz ziyâde sa'b ve mahûf ve muhâtara yerde vâki^c olmağla ve mukâbelesinde Sofya'da câri olan nehr ve Vidin'den ve Niğbolu ve Sofya ve Filibe'ye giden tarîk-ı 'âm üzerinde olan nehr-i mezbûr ekser evkatde taşup geçüt vermemekle bizüm içimüzden 60 hânemiz defter-i hakânî'de muafiyetle derbend 'âdeti üzere birer kile buğday ve bir kile arpa ve on ikişer akça ispençe alınmak üzere defter-i hakânîde derbend kayd olunup ber - mûceb-i defter-i vilâyet zikr olunan derbendi görüp gözedüp - ve nehr-i mezbûr taşkın olduğı zemandâ] âyende ve revendeyi gemi ile geçürüp hidmetimizde kusurumuz yoğiken has emini olan Ca'fer nam kimesne derbend âdeti üzere vergeldüğümüz terekemüzi almayup üzerimize biragup narh-i rûzîden ziyâde külli akçamız alur ve tasarrufumuzda olan bağlarımızdan emr olunan üzere resm-i dönümümüzü almayup hilâf-ı emr 'öşri-i şıra taleb edüp alup ta'addi eder hayfdur deyu bildürdi imdi buyurdum ki hükm-i şerîfüm vardukda bunları Has emîni ile beraber edüp ve Âstâne-i sa'adetümde olan nişanlı sahîh cedîd vilâyet defteri sûretine nazar edüp göresün fî nefsi'l-emr mezbûr karye ahalîsi derbend kayd olunup ber - mûceb-i defter-i vilâyet derbend hidmetin edâ edüp hidmetlerinde kusurları yoğ ise ol takdirde mezkûrların üzerlerine vilâyet defteri muktezâsınca kayd olunan birer kile buğday ve birer kile arpaların 'aynî ile tereke aldurup der - anbar etdüresin terekelerin üzerlerine biragup narh-ı rûzîden ziyâde akçaların aldirmayasın ve şöyle

bî-vech ziyâde akçaların almışlar ise gerü sâhiblerine alıveresün memnu' olmazlarsa isimlerle yazup 'arz edesün bî'l-cümle mezkûrları yarar kapuma şikâyete çıkmalu etdürmiyesin şöyle bilesin, tahriren fi 14 Zilkâ'de sene 973.

(MAD, nr. 2775 s. 1276)

4

Der-i Devlet-mekîne arz-i du'î-i kemine budur ki

Medîne-i Üsküdar kazası mülhakatından Gekboze (Gebze) nâhiyesine tâbî' koru-yı humâyûn dâhilinde Dil iskelesi demekle ma'rûf Gemiciler karyesi kurbünde At-iskelesi Hassa bostanî hasekileri ortası vakfından olup yine karye-i mezbûr toprağında 5 çiftlik mensûh îmara mutasarraf Mehmed Sipahi iskeleyi tîmarım kurbündedür deyu fuzulî zabt edüp taraf-ı vakfa gadr etmekle mahallinde mürafa'a-i şer' olunmak bâbında bu fakire hitâben sâdır olan emr-i 'âlî'ye imtisâlen bu fakir bi-nefsihi mahall-i niza'n üzerine varup 'akd-ı meclis-i şer'i kavîm olundukda mütevellî-i vakfın vekil-i müsecceli Haseki İbrahim Ağa ile mezbûr Mehmed Sipahi bî't-terâzi mürafa'a-i şer'î olundukda iskele-i mezbûrun resmî tarik ile bostanî olmak üzere cânib-i vakfa teslim oluna gelüp bir dürlü müdâhele olunmak icab etmez iken mezbûr Mehmed Sipahi fuzulî müdahale eder sual olunup müdahalesi men' ve def' olunması matlûbumdur dedükde gabbü's-sual Sipahi merkum cevabında yedimde olan sûret-i defter-i hakûnî mucebince müdahale ederim deyu def'le cevap vermeğın yedinde olan defter-i hâkânî'ye nazar olunduğunda iskele-i mezbûr tîmar-ı merkuma hâsıl kayd olunmayup zabtı filhakika fuzulî olduğu nümâjan olmağla husûs-ı mezbûreye vukuf-ı tammi olup bî-garez müslimînin müsinn ü ihtiyarlardan ber - mâceb-i emr-i âlî sual olundukda Kösler (?) karyesi imamı Hüseyin Efendi ve Mustafa bin Veliyyüddin ve Tavşancıl imamı Mehmed Efendi ve Elhac Mehmed bin Yusuf ve Muallim imamı Yahya Efendi ve İbrahim bin Mahmud ve Demürcü karyesinden Hasan bin Mustafa ve Çerkeşli karyesinden Mehmed bin Mehmed ve Tavşanlı karyesinden Ahmed bin Veli ve Mehmed bin Ömer ve gemici reislerinden Mehmed Beşe bin Ali ve Hasan Beşe ibn Hüseyin ve Mehmed Beşe ibn Halil ve Osman Beşe ibn Mehmed nam kimesnelerden sual olundukda cevablarında iskele-i mezbûr hassa hasekileri ortası vakfından olup ta'mîr ve tecdidi vakf-ı mezbûr tarafından olunagelüp ve lâzım gelen rüsûmatı ez-kadîm bostanî payı namile mütevellî-i vakf-ı mezbûr tarafından ahz oluna gelmişdir deyu her birleri bî'l-muvâcehe şehâdet-i şer'îye eyledüklerinde mücebince mezbûr Mehmed Sipa-

hi'nin iskele-i merkurdan kasr-ı yedinde taraf-ı şer' den tenbîh ve muarazadan men' olunduğu bi'l-iltimas pâye-i serîr-i â'lâya 'arz u î'lâm olundu bâki emr ü fermân der 'adlıdır hurrere fi'l-yevmi's-sâdis ve'l-ısrîn min Zilhiceti's-şerîfe lisene hamse hamsin ve miete ve elf.

el-'abdü'd-dâi li'l-devleti'l-'aliyyet'il-

hakāniyye İmam-zâde Osman en-Naib bi-Gebze

(Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı. nr. 635).

5

²Arz-ı bendeleridir ki

Kocaeli sancağında Gekboze (Gebze) nâhiyesinde karye-i Gemiciler vakf-ı Orhan Beg (?) tabe serahu Dil' de olan gemileri işledür deyü tahtında dört aded çiftliklerden ma'ada defter-i 'atîk'de kürekçi elinde olan çiftlikler dahi hâliya reis tasarrufundadır ve bir çiftlik imam her kim imam olur ise tasarruf eder olan imam Bekir Fakih veled-i İlyas mutasarrıfdir deyü defter-i evkafda muharrir kalemile tahrîr badehu zikr olunan Gemiciler nam karye merhûm ve mağfurünleh Sultan Orhan Gazi tâbe serahu evkafından olup Dil' de olan gemiler için reislerine ve imamına karye-i merkûmede olan 5 çiftlik yerleri ile vakf ve şart edüp cemî' zemandan berü kimesne tasarrufunda olmayup hâli ve harâbe olup ve Mehmed Şa'ban nam kimesne ehl-i hiref tâifesinden kâtibân-ı kütüb-i hassa'dan yevmî yirmi beş akça ulûfeye mutasarrıf olmağla ulûfesi hazîne mande kalmak ve 3.000 akça kılıç tîmar olmak üzere 1071 tarihinde tevkî'î kalemile tashih ve hâlâ 3.000 akçalık üzere başka beratile Mehmed veled-i Ali üzerinde olduğu defter-i hakāni'den derkenâr olunmuş.

(Cevdet tasnifi-Nâfia kısmı, nr. 635).